

ЛІТВІНОВА І.Ф., кандидат юридичних наук
(Юридичний інститут
Національного авіаційного університету)

УДК 342.737.2

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВА ОСОБИ НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ

Розглянуто підходи до визначення права особи на недоторканність житла чи іншого володіння. Сформульовано авторські пропозиції до КПК України.

Ключові слова: недоторканність, житло, інше володіння, права і свободи особи, забезпечення прав, охорона прав, захист прав.

Рассматриваются подходы к определению понятия права лица на неприкосновенность жилища либо иного владения, формулируется авторское понимание системы гарантий лица в уголовном процессе.

Ключевые слова: неприкосновенность, жилище, иное владение, права и свободы, обеспечение прав, охрана прав, защита прав.

In the article author gives his own vision about the ways of constructing a definition of right person on inviolability of the home or other possessions. Is formulated authors proposition for CPC of Ukraine.

Keywords: inviolability, other possessions, freedom and rights, ensuring of rights, secure of rights, protection of rights.

Питання про недоторканність житла чи іншого володіння особи має досить тривалу історію. Тією мірою, котрою відбувався розвиток власності, держава намагалася створити й певні гарантії права своїх громадян на недоторканність житла та іншого володіння.

Житло для людини – така ж необхідна річ, як одяг та їжа. Споконвіків людина дбає про своє житло, оберігає його, захищає. Житло є невід’ємною складовою особистого життя людини. Вона має природне право жити так, як бажає, бути захищеною від оприлюднення фактів особистого життя. Але це неможливо без поваги до її житла, де значною частиною проходить це особисте життя, і тому людина має таке ж природне право не тільки на саме житло, а й на його недоторканність [1, с. 74].

Житло може виступати засобом реалізації як майнових, так і немайнових прав особи. Оскільки право на житло та право на недоторканність житла тісно пов’язані, вони у своїй сукупності охороняють житло від вторгнення, захищають права мешканців житла, допомагають реалізувати права, пов’язані з особистим життям [2, с. 21].

Метою статті є вироблення підходів до формулювання поняття права особи на недоторканність житла чи іншого володіння.

Уперше положення про недоторканність житла було сформульовано в середньовічній Англії і визначалося так: найбідніший з бідних у своєму домі може протистояти всім силам Корони. Будинок може розвалюватися, дах трясеться, він може продуватися наскрізь, і дощ може протікати через дах, однак король Англії і всі його сили не мають права переступити через його поріг [3, с. 36]. Це положення надалі отримало свій розвиток і закріплення у Руській Правді Київської Русі, а також у конституціях багатьох буржуазних країн (наприклад, у Декларації прав людини і громадянина – Франція, 1789 р., у Біллі про права – США, 1789–1791 рр.). Зокрема, у Біллі про права було закріплено право народу на охорону особи, житла, паперів і майна від необґрунтованих обшуків і арештів [4, с. 209]. Руська Правда, хоч і не містила спеціального правила про недоторканність житла та володіння, однак передбачала можливість проведення обшуку в житлі, а також можливість покарання особи, якщо вона повідомила неправдиві дані, котрі викликали проведення обшуку [5, с. 69].

В Уставі кримінального судочинства 1864 р. питання проведення слідчих дій у приміщеннях (житлі та іншому володінні особи) були регламентовані вже більш детально. У відділенні другому Уставу, що присвячувалося розшуку предметів, які виявляли злочин, відповідні статті встановлювали, що обшуки і виїмки в домах і інших житлових приміщеннях провадяться лише у випадку ґрунтовної підозри, що в цих місцях приховані: обвинувачений або предмет злочину, або речові докази, необхідні для пояснення справи (ст. 357); обшуки і виїмки прова-

дяться при понятих і при хазяїні дому чи приміщення, а коли він відсутній, то при дружині його, якщо він одружений, або при будь-яких старших в його родині (ст. 358); обшук і виїмка провадяться вдень, але у разі необхідності дозволяються й вночі, однак не інакше як із поясненням у протоколі причин, які спонукали слідчого до цього виняткового випадку (ст. 363) [6, с. 156]. Зазначені дії провадились без судового рішення, однак враховуючи, що посадова особа, котра їх проводила, найменувалась “судовий слідчий”, можна визнати, що вимога обґрунтованості обшуку і виїмки дотримувалась.

Після жовтневої революції 1917 р. законодавство протягом декількох років перебуває у стані “революційної необхідності і законності”. У цей період право особи на недоторканність житла та іншого володіння дотримується досить умовно. Цього права майже позбавлені представники так званих колишніх “правлячих станів”. У свій час О.І. Чистяков писав про нерозумність гарантування недоторканності житла для класової буржуазії у перші роки становлення Радянської влади [7, с. 63].

У Кримінально-процесуальному кодексі УРСР, що був затверджений і введений в дію у 1927 р., норм, які б безпосередньо закріплювали принцип недоторканності житла, не було. Деякі положення цього Кодексу стосувались проведення обшуку та виїмки, при цьому правовою підставою для провадження цих слідчих дій була постанова слідчого. Слідчий, відповідно до ст. 173 цього Кодексу, у разі необхідності проведення в певному приміщенні або в якої-небудь особи обшуку чи виїмки предметів, що мають або можуть мати значення для справи, складає про це мотивовану постанову і пред’являє вимогу про видачу цих предметів і проводить за необхідності обшук або виїмку в примусовому порядку. Згода прокурора була необхідною тільки у випадках, коли здійснювалось вилучення і огляд документів, що містять державну, дипломатичну чи військову таємницю. Крім того, згідно зі ст. 176 цього ж Кодексу присутність прокурора була необхідною під час обшуку та виїмки в приміщеннях, що займають дипломатичні представники, а також у приміщеннях, в яких проживають дипломатичні представники, члени дипломатичних представництв та їх сім’ї.

Досліджуючи історію вітчизняного законодавства, слід зазначити, що вперше на конституційному рівні право особи на недоторканність житла було закріплено в Конституції СРСР, що була затверджена 5 грудня 1936 р. Стаття 128 Конституції проголошувала, що недоторканність житла громадян і таємниця листування охороняються законом. Разом з тим це положення довгий час залишалось декларативним, а конституційні права радянських громадян, у тому числі на недоторканність житла, постійно порушувалися.

У чинному законодавстві України право особи на недоторканність житла чи іншого володіння закріплене у ст. 30 Конституції України, прийнятій на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., і у ст. 14¹ КПК України.

Закріплені у цих статтях положення мають визначальне значення не тільки для підозрюваного, обвинуваченого, а й для державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес. Зміст ст. 30 Конституції України, ч.ч. 1, 3 ст. 14¹ КПК України становлять такі правила:

1. Кожному громадянину гарантується недоторканність житла.
2. Ніхто не має права увійти в житло проти волі осіб, які проживають у ньому.
3. Обшук, виїмка, огляд приміщення у громадян можуть провадитись тільки на підставах і в порядку, встановлених КПК України.

4. У невідкладних випадках, пов’язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

Закріплені положення свідчать про те, що на відміну від радянського сприйняття права на недоторканність житла як логічного продовження права на недоторканність особи [8, с. 31] недоторканність житла на сучасному етапі набула ще одного важливого аспекту – забезпечення права особи на приватну власність, зокрема житло [9, с. 11-13]. Ще у 70-х роках минулого сторіччя О.П. Горшенєв підкреслював, що у сучасному суспільстві неможливий повний розвиток людини без гарантованого права на житло [10, с. 10].

Разом із тим вищезазначені положення поряд з положеннями, що регулюють підстави та порядок провадження слідчих дій, які обмежують право на недоторканність житла та іншого

володіння особи (ст. 177, 178, 190 та інші КПК України), у переважній своїй більшості містять не правила, а винятки з конституційної вимоги про недоторканність житла. Очевидно, що для встановлення змісту і розкриття поняття права особи на недоторканність житла та іншого володіння, доцільно здійснити комплексне дослідження положень КПК України та окремих міжнародних нормативно-правових актів, а також кримінально-процесуального законодавства деяких інших країн пострадянського простору.

Право особи на недоторканність житла закріплено у багатьох міжнародних документах з прав людини. Йому присвячені ст. 12 Загальної декларації прав людини 1948 р., ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. та інші. Будь-яка держава, що проголошує демократичні засади здійснення правосуддя, намагається аби ці міжнародні положення найбільш повно, чітко та послідовно були відображені в її національному законодавстві. Як правильно зазначає В. Новіков, захист і свобод людини та громадянина забезпечується на двох рівнях. По-перше, права людини охороняються національними законодавствами держав, по-друге, на більш високому рівні міжнародно-правовими актами [11, с. 68].

У загальному значенні недоторканність житла пов'язана з волевиявленням особи, яка в ньому проживає [12, с. 9]. У законодавстві більшості країн пострадянського періоду право особи на недоторканність житла та іншого володіння сформульовано приблизно однаково. Так, у ч.ч. 1, 3 ст. 14¹ КПК України проголошено, що громадянам гарантується недоторканність житла, що ніхто не має права увійти в житло проти волі осіб, які проживають в ньому, а обшук, виїмка, огляд приміщення у громадян можуть провадитись тільки на підставах і в порядку, встановлених цим Кодексом. У ст. 12 КПК Російської Федерації зазначено, що житло є недоторканим, огляд житла проводиться тільки за згодою осіб, які в ньому проживають або на підставі судового рішення, як і обшук та виїмка в житлі, за винятком випадків, передбачених ч. 5 ст. 165 цього Кодексу [13].

У ст. 12 КПК Республіки Молдова зазначено, що недоторканність житла гарантується законом, а під час кримінального судочинства ніхто не вправі проникати в житло всупереч волі осіб, які в ньому проживають чи його займають, інакше як у випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом [14].

Стаття 14 КПК Республіки Білорусь гарантує недоторканність житла та інших законних володінь фізичних і юридичних осіб і встановлює, що ніхто не вправі увійти в житло та інше законне володіння особи всупереч її волі. Обшук, виїмка, огляд приміщень, провадження інших процесуальних дій, пов'язаних із проникненням у житло та інше законне володіння, можуть проводитись тільки на підставах і в порядку, передбачених Кодексом [15].

У КПК Республіки Казахстан недоторканність житла визначена у ст. 17, в якій зазначено, що житло є недоторканим, а проникнення до житла всупереч волі осіб, які його займають, провадження його огляду та обшуку допускається лише у випадках і в порядку, встановлених законом [16].

Порівняльне дослідження текстів вищезазначених законів дозволяє дійти певних висновків щодо тенденцій нормативного закріплення права особи на недоторканність житла та іншого володіння в тексті кримінально-процесуального закону.

Із одного боку, законодавець нормативно закріплює право особи на недоторканність житла лише в Основному законі держави, а в кримінально-процесуальному законі, як правило, встановлює винятки з цього правила. Так, зокрема, побудована ст. 12 КПК РФ. *З іншого* – законодавець більш повно та послідовно розкриває зміст права особи на недоторканність житла не тільки в конституційних нормах, а й безпосередньо в тексті кримінально-процесуального закону (наприклад, КПК Республіки Молдова). Таким же шляхом пішов законодавець і в Україні.

Разом із тим, на наш погляд, найбільш вдала конструкція нормативного врегулювання права особи на недоторканність житла в кримінально-процесуальному законі має враховувати позитиви обох тенденцій. По-перше, слід забезпечити чіткість і лаконічність кримінально-процесуальних норм, впровадження конституційних приписів у текст КПК, чим реалізувати закріплене у ст. 8 Конституції України положення, відповідно до якого Конституція України має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. По-друге,

забезпечуючи значимість самого кримінально-процесуального закону, в його нормах слід роз'яснити і сутність конституційного положення, і зміст винятків з нього. При цьому, враховуючи те, що конкретні ситуації, які виникають під час провадження у кримінальній справі, мають оцінюватись із погляду їх конституційності загалом, слід забезпечити повне, а не часткове (фрагментарне) перенесення тексту відповідної конституційної норми в кримінально-процесуальне законодавство. Крім того, виходячи з загальної теорії права, при формулюванні норм будь-якої галузі права пріоритет слід надавати положенням, які встановлюють загальні правила поведінки, і лише після цього переходити до викладення винятків.

Звертає на себе увагу і те, що у ст. 30 Конституції України принцип недоторканності житла та іншого володіння особи закріплений недостатньо повно. По суті, його стосується лише правило про те, що кожному гарантується недоторканність житла (ч. 1 ст. 30 Конституції України). Надалі в цій статті міститься положення про те, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. Виходячи з особливостей конструювання правових норм, є нелогічною заборона проникнення до іншого володіння особи інакше як за вмотивованим рішенням суду, позаяк у ч. 1 цієї статті недоторканність гарантується тільки житлу. Про те, що житло та інше володіння особи Основним законом не отожднюють, свідчить той факт, що у ч.ч. 2, 3 ст. 30 Конституції України між цими словами вжитий сполучник “чи”. Крім того, цілком погоджуємось з В.Т. Маляренком і також висловлюємо подив з приводу відсутності у ст. 30 Конституції України згадки про виїмку, яка можлива як під час огляду або обшуку житла чи іншого володіння особи, так і як самостійна слідча дія [1, с. 84].

Положення ч. 3 ст. 30 Конституції України є бланкетним і відсилає суб'єкта правозастосування до іншого закону (тобто до КПК України). Цим положенням встановлено, що у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший встановлений законом порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

Звернувшись до тексту ст. 14¹ КПК України, встановлюємо, що вона, у свою чергу, в ч. 3 відсилає до інших норм КПК України.

Таким чином, принципове положення про недоторканність житла та іншого володіння особи мов би “розсіюється” у спеціальних нормах і в результаті з важливого правила перетворюється в набір винятків з нього.

Також можна не погодитись із формулюваннями конституційного принципу недоторканності житла та іншого володіння в тій його частині, де йдеться про проведення огляду. Формулювання, викладене в ч. 2 ст. 30 Конституції України, є категоричним щодо проведення огляду в житлі чи іншому володінні особи тільки за вмотивованим рішенням суду. Такою ж безальтернативною за формулюванням є норма, закріплена в ч. 4 ст. 190 КПК України, відповідно до якої огляд житла чи іншого володіння особи проводиться лише за вмотивованою постановою судді, хоча надалі законодавець встановлює винятки з цього правила (ч.ч. 5, 6 ст. 190 КПК України).

На наш погляд, більш послідовно вирішено це питання в КПК Республіки Азербайджан, у ст. 17 якого зазначено, що огляд житла, службових та виробничих приміщень, проведення в них обшуку та інших слідчих і процесуальних дій, що обмежують право власності, здійснюється примусово, як *правило*, на підставі постанови суду.

Слід також звернути увагу на те, що закріплені в ч. 3 ст. 30 Конституції України винятки із загального порядку проведення огляду і обшуку в житлі чи іншому володінні особи за судовим рішенням, мають категоричний характер (тобто тільки в невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину). Разом з тим ч.ч. 4, 5 ст. 190 КПК України дещо поширюють перелік таких винятків і додають до них випадки, коли огляд проводиться за письмовою згодою власника житла чи іншого володіння, коли у невідкладних випадках проводиться огляд місця події в житлі чи іншому володінні особи за її заявою чи повідомленням про вчинений щодо неї злочин, а так само у разі відсутності цієї особи або неможливості отримати від неї згоду на проведення невідкладного огляду місця події. Таким чином, виявляється, що галузеве (кримінально-процесуальне) законодавство встановлює більш широке коло винятків, ніж Кон-

ституція України, з конституційного порядку проведення огляду в житлі чи іншому володінні особи. На нашу думку, в Основному Законі слід зробити лише посилання на можливість проведення вищезазначених слідчих дій в житлі чи іншому володінні особи у невідкладних випадках без судового рішення, а самі випадки та порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи в такому разі розкрити у відповідних статтях КПК України.

Таким чином, ст. 30 Конституції України може бути викладена у такій редакції:

“Стаття 30. Кожному гарантується недоторканність житла та іншого володіння.

Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду, обшуку чи виїмки інакше як у порядку, встановленому законом.

Огляд житла чи іншого володіння може бути проведений за згодою особи, яка в ньому проживає чи ним користується на законних підставах, а за відсутності такої згоди – за вмотивованим рішенням суду.

Обшук і виїмка в житлі чи іншому володінні особи провадяться на підставі вмотивованого рішення суду.

У невідкладних випадках огляд житла чи іншого володіння особи, а також обшук та виїмка в них можуть бути проведені без судового рішення, в порядку, встановленому законом”.

Окрім того, враховуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне у КПК України сформулювати окрему “титульну” статтю, присвячену праву особи на недоторканність житла та іншого володіння. В ній необхідно закріпити лаконічне конституційне формулювання цього права, а потім створити систему його взаємозв’язку з іншими положеннями чинного законодавства. При цьому слід враховувати, що в будь-якому випадку право особи на недоторканність житла чи іншого володіння проявляється не в одній “титульній” статті, а й в тих нормах, які регулюють провадження слідчих дій, пов’язаних з проникненням у житло (статті 177, 178, 190 КПК України).

Запропонована стаття може бути викладена у такій редакції:

“Стаття 14¹. Недоторканність житла чи іншого володіння

Житло чи інше володіння особи є недоторканим.

Ніхто не має права проникати в житло чи інше володіння всупереч волі особи, що в ньому проживає чи ним користується на законних підставах.

Проведення огляду, обшуку, виїмки та інших слідчих і процесуальних дій в житлі чи іншому володінні особи допускається не інакше як у порядку, встановленому цим Кодексом.

Огляд житла чи іншого володіння може бути проведений за згодою особи, яка в ньому проживає чи ним користується на законних підставах, а за відсутності такої згоди – за вмотивованим рішенням суду.

Обшук і виїмка в житлі чи іншому володінні особи провадяться на підставі вмотивованого рішення суду.

У невідкладних випадках огляд житла чи іншого володіння особи, а також обшук та виїмка в них можуть бути проведені без судового рішення, в порядку, встановленому цим Кодексом”.

Список використаної літератури:

1. Маляренко В.Т. Про недоторканність житла та іншого володіння особи як засаду кримінального судочинства // Кримінальний процес України: Стан та перспективи розвитку: Навч. посібник: Вибрані наукові праці. – К., 2004. – С. 74-103.
2. Аврамова О. Роль житла в реалізації особистих немайнових прав громадянина // Підприємство, господарство і право. – 2005. – № 4. – С. 20-21.
3. Судебный контроль и права человека / Под общ. ред. В.М. Савицкого. – М., 1996. – 222 с.
4. Мишин А.А., Власихин В.А. Конституция США. Политико-правовой комментарий. – М., 1985.
5. Российское законодательство X-XX веков. – М., 1984. – Т. 1: Законодательство Древней Руси.
6. Российское законодательство X-XX веков. – М., 1991. – Т. 8: Судебная реформа.
7. Чистяков О.И. Конституция РСФСР 1918 года: Учеб. пособие. – М., 1984.
8. Рудинский М.Ф. Неприкосновенность жилища как правовой институт // Советское государство и право. – 1976. – № 8. – С. 31-32.
9. Яновська О.Г. Правові гарантії діяльності адвоката-захисника в кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 1997.
10. Горшенев А.П. Теоретические вопросы личных конституционных прав советских граждан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Саратов, 1972.
11. Новиков В. Право гражданина на неприкосновенность жилища // Уголовное право. – 1999. –

№ 1. – С. 68-69.

12. Володина Э.А. Конституционное право советских граждан на неприкосновенность жилища: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – М., 1981.

13. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. – М., 2004.

14. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова. – Кишинев, 2003.

15. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь. – Минск, 1999.

16. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Алматы, 2003.

Надійшла до редакції 04.04.2012

СЕРОВА І.І., кандидат юридичних наук
(Інститут держави та права
ім. В.М. Корецького НАН України)

УДК 341.4

РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РІВНІ РАДИ ЄВРОПИ: АКТУАЛЬНІ НАПРЯМКИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ

Стаття присвячена аналізу регіональних норм міжнародного права, які прийняті та застосовуються Радою Європи з проблемних питань міграції.

Ключові слова: Міграція, нелегальна міграція, регіональні міжнародні норми, Рада Європи.

Статья посвящена анализу региональных норм международного права, которые приняты и применяются Советом Европы по проблемным вопросам миграции.

Ключевые слова: миграция, нелегальная миграция, механизм международно-правового регулирования, Совет Европы.

The article analyzes the regional international law, adopted and applied by the Council of Europe on issues of migration.

Keywords: migration, illegal migration, regional international law, Council of Europe.

Універсальні міжнародні норми з протидії нелегальній міграції позитивно впливають на формування відповідних регіональних норм, бо дозволяють акумулювати та розповсюджувати позитивний досвід різних країн та усієї цивілізації в цілому. Локальні міжнародні норми – це норми, які охоплюють як двосторонні, так і багатосторонні норми, але не мають характеру загальності. Звичайно, що локальні норми дозволяють регламентувати відносини між державами більш детально та повно. Вони, зокрема, враховують місцеві особливості, специфічні інтереси держав [1, с. 60].

Отже, метою даної статті є аналіз регіональних норм міжнародного права, які прийняті та застосовуються Радою Європи (далі – РЕ) з проблемних питань міграції. Цей вибір ґрунтується на таких міркуваннях. По-перше, у регіональних європейських нормах знайшли своє відображення принципи універсальних норм міжнародного права з протидії нелегальній міграції. Однак регіональні норми мають свої нормативно-правові відмінності та особливості, які надають їм специфічного значення та створюють нові стандарти для Європи. Саме ці особливості ми й спробуємо розкрити та дослідити, звернувши увагу передусім на механізм їх дій. По-друге, Україна є членом Ради Європи з 1995 р. і має дотримуватися регіональних міжнародних норм, зокрема й у міграційній сфері.

Щодо стану досліджень регулювання міграційних процесів на рівні Ради Європи слід вказати, що до цієї теми у своїх роботах стосовно міграційних проблем фрагментарно звертаються такі дослідники, як В.С. Айрапетов, Л.А. Аругюнян, А.Г. Вишневський, Г.С. Вітковська, Л.М. Дробіжева, Ж.А. Зайончковська, А.Г. Здравомислов, І.В. Івахнюк, Ю.М. Колосов, В.В. Лунеев, В.І. Потапов, Е.А. Паїн, Л. Саккеус, В.О. Тішков, Б.Л. Цілевич. Торкалися цієї тематики у своїх працях такі українські вчені: В.Н. Денисов, А.С. Довгерт, В.І. Євінтов, О.В. Кузьменко, О.А. Малиновська, В.О. Новік, В.І. Олефір, О.М. Овсяк, Н.В. Плахотнюк, О.І. Піскун, І.М. Прибиткова, Ю.І. Римаренко, Ю.М. Тодика, Ю.С. Шемшученко, М.О. Шульга, Р.Ш. Чілачава, С.Б. Чехович та ін. Однак для сучасного та майбутнього повноцінного осмис-

